

KOŠICKÝ VLÁDNÍ PROGRAM A ČESKÉ ZEMĚDĚLSTVÍ

Po osvobození v roce 1945 stálo naše zemědělství před mnoha závažnými problémy. K nejzávažnějším jistě patřily válečné škody ve výši 44 miliard Kčs a celkový úpadek zemědělství způsobený válkou. Na prahu svobody dosahovala celková zemědělská produkce jen 63 % úrovně předválečných let 1936—1937 a živočišná výroba dokonce jen 58 %. Velké ztráty vykazovala také výroba rostlinná, neboť hektarové výnosy zaznamenaly pokles u všech plodin. Do popředí hospodářských problémů však nevstupovala jen otázka zajištění výživy národa, ale v rozsáhlejších pojetí celá sociální náplň agrární problematiky.

Předpoklady k uskutečňování ekonomicko-sociálních opatření vytvořil Košický vládní program. Na naší vesnici tak otevřel dveře demokratických, politických, hospodářských a sociálních přeměn, pomáhajících řešit četné a dlouholeté problémy našich zemědělců. Zejména potom otázku půdy, vycházející z nerovnoměrného rozdělení půdy i jejího značného agrárního přetížení. Vždyť v českých zemích bylo v této době 1 080 689 zemědělských závodů, z nichž naprostá většina patřila k velikostní skupině do 5 ha a měla tedy charakter nesoběstačných hospodářství (v Čechách 69,6 % a na Moravě 77,2 %).

Součástí těchto významných změn vycházejících z Košického vládního programu byly i takové, které se přímo odrážely v politickém životě vesnice a vytvářely tak příznivé předpoklady k prosazování ekonomických aspektů vládního programu. K nim patřilo zastoupení pracujících rolníků v národních výborech i vznik nové demokratické organizace rolnictva — Jednotného svazu českých zemědělců. Budování JSČZ vycházelo z potřeb poválečného zemědělství. Bylo dáno nutností zajistit výživu, obnovit zemědělskou výrobu i připravovanými demokratickými opatřeními v zemědělství. Prostřednictvím své organizace se měli rolníci podílet na zásadních otázkách zemědělské politiky a JSČZ se měl takto stát důležitým pomocníkem vlády. Základní organizací byla místní sdružení JSČZ, jejichž organizační výstavba probíhala rychlým tempem. Ve vnitrozemí byly již koncem listopadu 1945 vybudovány ve všech obcích organizace JSČZ a ve většině okresů již také pracovaly její okresní orgány — okresní přípravné výbory JSČZ.

K nejvýznamnějším ekonomickým opatřením zemědělské části Košického vládního programu patřila konfiskace půdy Němců, Maďarů a domácích zrádců národa, znamenající hluboký zásah do dosavadní držby a vlastnictví půdy. Způsob, kterým vláda realizovala tuto první etapu poválečné pozemkové reformy, zabezpečoval hluboké sociálně demokratické přeměny. Zemědělská část vládního programu byla podrobněji rozpracována a objasněna ve Směrnících pro národní výbory a nejn nutnějších opatřeních v zemědělství. Směrnice měly mezi rolníky velký ohlas a pomohly jim správně se orientovat v tehdejší složité a namnoze nepřehledné situaci. Vždyť až 19. května, devět dnů po vydání Směrníc, byl přijat dekret o národních správách, a za další měsíc dekret o konfiskaci půdy. Tak se na vesnicích bezprostředně po osvobození rozvinulo rozsáhlé hnutí za realizací pozemkové reformy. V Čechách a na Moravě bylo konfiskováno 30,20 % zemědělské půdy.

Ve vnitrozemí byl úder zaměřen především proti německé a domácí kolaborantské buržoazii a šlechtě. V pohraničních oblastech však představovaly konfiskace mnohem významnější ekonomické opatření. Pokyn k rychlému provádění pozemkové reformy prostřednictvím místních národních výborů a rolnických komisí se setkal s velkým ohlasem zejména u drobných rolníků a bezzemků. Podle dekretu prezidenta republiky měli na příděl půdy nárok především deputátníci, zemědělství dělníci, zemědělci s dosavadní výměrou půdy do 13 ha, pokud tuto půdu odevzdali Národnímu pozemkovému fondu a členové jejich rodin byli výkonnými zemědělci, a výrobní zemědělská družstva. Dále pak obce, okresy a stát pro veřejné účely, dělníci, veřejní a soukromí zaměstnanci, maloživnostníci a sociálně slabí příslušníci svobodných povolání pro stavbu vlastního domku či zřízení zahrady do výměry 0,5 ha.

Konfiskace půdy ani její osídlování či parcelace neprobíhaly bez nesnází. A to zejména ve vnitrozemí, kde se zemědělská buržoazie pokoušela první etapu pozemkové reformy buď oddálit, nebo různými způsoby okleštit. V okresních

i v místních národních výborech však narážela na pevné pozice pracujících rolníků i bezzemků. Rychlý průběh konfiskací výrazně podporovaly i takzvané létatci komise ministerstva zemědělství, které přímo na místě řešily všechny sporné otázky a prosazovaly spravedlivé požadavky pracujících rolníků i bezzemků. V českém zemědělství přinesla první etapa pozemkové reformy velké změny. Celkem zde bylo zkonfiskováno 2 400 449 ha veškeré půdy a na půdu zemědělskou připadla výměra 1 405 070 ha. Z této výměry zkonfiskované půdy bylo potom přiděleno 223 404 bezzemkům, zemědělským dělníkům a rolníkům 1 037 255 ha.

Těžiště první etapy poválečné pozemkové reformy ale bylo v pohraničí, kde se nacházely čtyři pětiny zkonfiskované půdy. Takto se zde vytvořila rozsáhlá pozemková rezerva, kterou bylo třeba co nejrychleji osídlit. Osídlování probíhalo velice rychle; ani zde však neprobíhalo hladce a bez problémů. První vlna osídlenců přišla do pohraničí již v letních měsících roku 1945 a koncem léta se v českém pohraničí nacházelo na zemědělských usedlostech přes 80 000 národních správců. Jestliže tato etapa osídlování byla poznamenána určitým chaosem, potom od podzimních měsíců roku 1945 probíhalo osídlování zcela organizovaně a na jaře roku 1946 přidělovalo ministerstvo zemědělství drtivě většině osídlenců dekrety na nově získané usedlosti.

Osídlování, jak bylo již vzpomenuto, neprobíhalo bez nesnází. Stejně jako při realizaci první etapy pozemkové reformy ve vnitrozemí, bylo třeba v pohraničí překonávat četné překážky. Osídlování pohraničí chtěla totiž zemědělská buržoazie zneužít k posílení svých ekonomických pozic, a proto navrhovala vytvářet v osídlováných vesnicích asi 30hektarové usedlosti a tak v pohraničí vytvářet novou skupinu zemědělské buržoazie. Ministerstvu zemědělství, vedenému komunisty, se ale podařilo prosadit návrh na vytvoření jen 13hektarových hospodářství, která při stávajícím nedostatku pracovních sil měla charakter soběstačných hospodářství.

KSČ současně prosadila i reálnou výši náhrady a formu splácení získané půdy. Úhrada za půdu byla odhadnuta v takové výši, aby odpovídala možnostem nových nabyvatelů. Rovnala se hodnotě až dvou ročních sklizní a byla splatná až po dobu 15 let. Při osídlování českého pohraničí získalo 109 040 rodin přes 908 040 ha zemědělské půdy.

V důsledku první etapy pozemkové reformy se výrazně změnila sociální struktura rolnictva. Podstatně se snížil počet drobných rolníků, zvláště majitelů parcelových hospodářství, kteří vesměs odešli do pohraničí, nebo se pomocí přidělů půdy dostali do skupiny středních rolníků. Současně byla zcela likvidována nebo výrazně omezena skupina velkostatkářů. Ústřední postavou vesnice, a to zvláště v pohraničí, se stal střední rolník. Nový střední rolník se však výrazně odlišoval od postavení středního rolníka ve starousedlických oblastech; nebyl zatížen soukromovlastnickou psychologií a výrazně podporoval politiku KSČ.

Za nedílnou součást agrárních přeměn, probíhajících v duchu Košického vládního programu, můžeme považovat diferencovanou cenovou politiku — zvýšení cen zemědělských výrobků a jejich odstupňování podle výměry půdy. Tento systém odstupňovaných výkupních cen ekonomicky zvýhodnil zejména drobné a střední rolníky. Nutno ale přiznat, že se na těchto výhodách podílela i část zámožnějších středních rolníků.

Je sice pravda, že během války došlo v důsledku inflace u části rolnictva k oddlužení, ale poválečné cenové relace byly pro pracující rolníky dosti nepříznivé. Do svízelné situace se opět dostávali zemědělští malovýrobci. Jejich ekonomické postavení, na které po léta nepříznivě působil nedostatek půdy, špatné vybavení usedlostí a další faktory, zhoršovaly rovněž výrobní náklady. K neprospěchu drobných a středních rolníků sloužila i dosavadní cenová politika, preferující výrobu rostlinnou před živočišnou. Proto zavedení trojích cen sledovalo zejména zvýhodnění zemědělských malovýrobci.

Trojí ceny zemědělských výrobků byly zavedeny pro velikostní skupiny do 20 ha, od 20 do 50 ha a nad 50 ha půdy. Za základ byly vzaty vždy nejnižší ceny pro skupinu zemědělských usedlostí do 50 ha, vycházející z výrobních nákladů a zisku. K těmto cenám potom dostávali majitelé zemědělských usedlostí uvedených velikostních skupin příplatky. Nejvyšší příplatky se poskytovaly rolníkům s výměrou do 20 ha. Ve snaze přispět rolníkům již po žních v roce 1945 byly zavedeny odstupňované ceny nejdříve na úseku rostlinné výroby. Současně došlo k vyrovnání výkupních cen pšenice a žita. Tímto opatřením se zvýšily příjmy drobných a středních rolníků zvláště v obilnářských oblastech. Odstupňované ceny za živočišné výrobky vstoupily potom v platnost na podzim roku 1945.

Nová cenová politika přispívala především k ekonomickému posílení drob-

ných a středních rolníků, neboť jim přinášela zvýšení výkupních cen až o 77 %. V průběhu tří poválečných let získaly tyto skupiny rolnictva navíc před 6600 mil. Kčs. Svými důsledky působila cenová politika na prohlubování rozporů mezi pracujícími rolníky a zemědělskou buržoazií. Jelikož kladla důraz na pracovní důchod, vedla k ohodnocení práce rolníka a zmenšovala bezpracnou pozemkovou rentu velkých vlastníků půdy a tím potom likvidovala monopolní postavení zemědělské buržoazie v cenové politice.

V procesu demokratických agrárních přeměn připadla také významná úloha zemědělskému družstevnictví. Nedostatek pracovních sil dosahoval po osvobození značných rozměrů a ohrožoval zajištění výživy obyvatelstva. Košická vláda se proto rozhodla řešit tyto problémy cestou mechanizace zemědělské výroby. Důraz byl kladen zejména na provádění zemědělských prací traktory a mechanizačními prostředky zemědělských družstev.

Zemědělská strojní družstva, která byla v našem zemědělství dobře známá již před válkou, zaznamenala po osvobození velice rychlý rozvoj a stávala se záležitostí celé vesnice. Zemědělské družstevnictví mělo v pojetí nové zemědělské politiky sloužit především drobným a středním rolníkům. Proto byla po osvobození prosazována demokratizace stávajících zemědělských družstev, která měla zlomit rozhodující vliv zemědělské buržoazie a zrovnoprávnit v družstvech právě zemědělské malovýrobce. Současně byla z iniciativy ministerstva zemědělství budována nová zemědělská družstva (strojní, meliorační, elektrárenská), která měla přispět ke zvýšení mechanizace a racionalizace zemědělské práce.

Hlavní cestou, na níž mechanizace v období realizace Košického vládního programu vstupuje, se stává zakládání strojních stanic. Stroje v majetku strojních stanic pracovaly podle příkazů okresních národních výborů, byly schopny okamžité nastoupit na místo nejvyšší potřeby a mohly tak být využívány racionálněji. Tato forma mechanizace se rozvíjela po dvou liniích. První reprezentovaly strojní stanice při ONV, vznikající vesměs v pohraničí, v místech s nejtěžším nedostatkem pracovních sil i pracovních prostředků. Druhou reprezentoval sektor družstevní — družstevní strojní stanice, zřizované převážně u okresních hospodářských družstev ve vnitrozemí.

Po osvobození se velice rychle šířil zejména družstevní typ strojních stanic, kterých již na podzim roku 1945 pracovalo v českých zemích přes 50. Ministerstvo zemědělství, které zakládání těchto stanic povolovalo, pomáhalo jejich majitelům jak při vybavování stanic, tak i při udržování provozu poskytováním bezúročných půjček, státních dotací a přednostním přidělem strojů, náradí i pohonných hmot.

Všechna tato opatření Košického vládního programu měla třídní, protiburžoazní charakter. Zlikvidovala pozice německé a české kolaborantské buržoazie a do značné míry podlomila i moc české zemědělské buržoazie. Hospodářsky podpořela politiku dělnické třídy a pomáhala tak budovat na vesnici dělnicko-rolnický svazek.

Souhrn

Národně demokratická revoluce zvýraznila nutnost řešení řady sociálně ekonomických problémů, především však agrární otázky. Základnou k jejich řešení se stal Košický vládní program. Prioritním se stal požadavek úpravy pozemkové držby, dále odstranění cenové disparity i demokratizace zemědělského družstevnictví. Těžiště Košického vládního programu spočívalo v pozemkové reformě. Hospodářským a sociálním důsledkem první etapy pozemkové reformy se staly závažné změny v pozemkové držbě, vedoucí k posílení zemědělských malovýrobců a k omezení hospodářských i politických pozic české zemědělské buržoazie. Košický vládní program tak otevřel i na vesnici cestu přerůstání národně demokratické revoluce v revoluci socialistickou.

Doc. dr. Antonín Burget, CSc., Univerzita Palackého, 771 80 Olomouc